

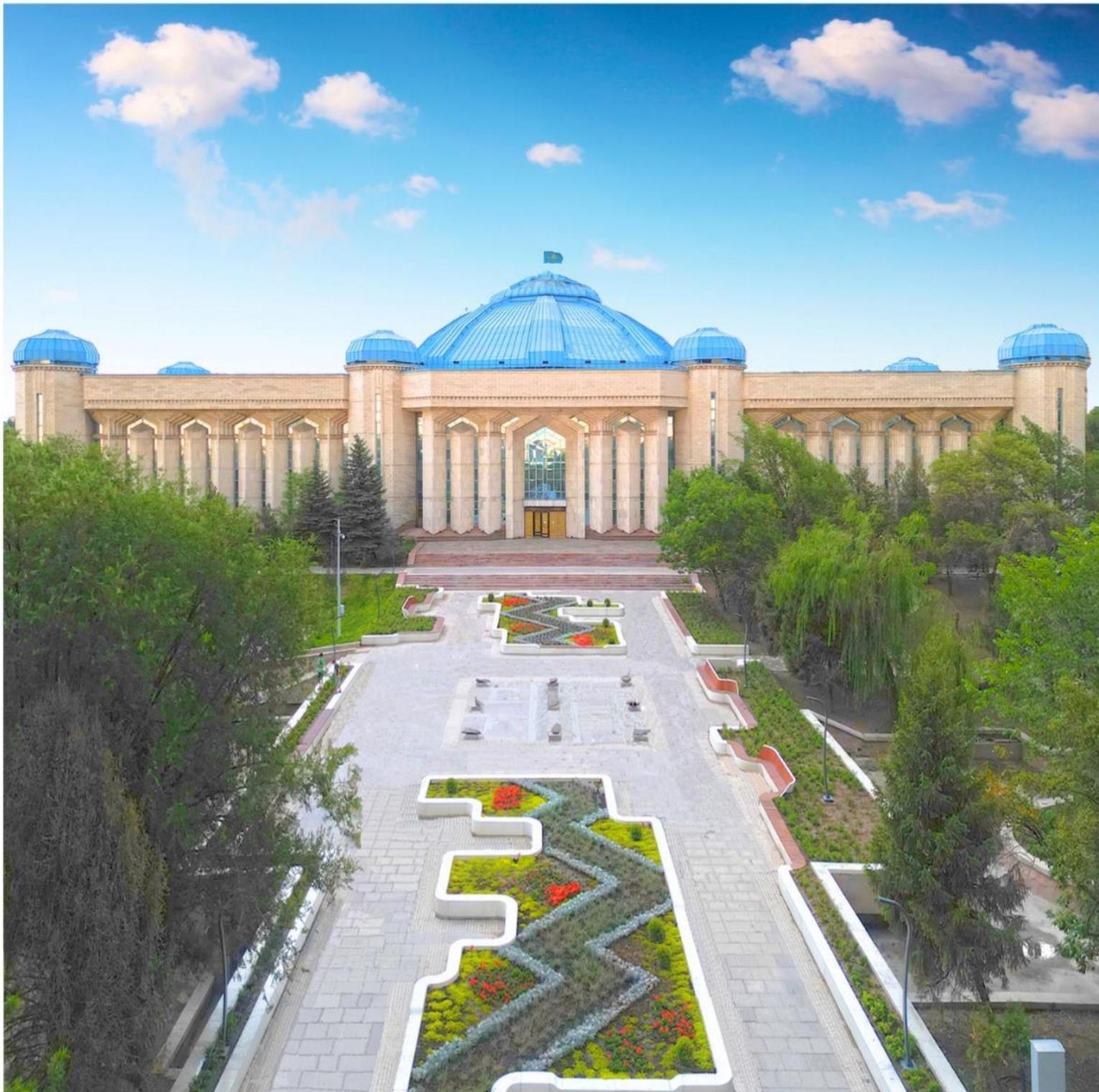
ISSN: 2960-0049
ISSN-L: 2958-5376

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

1(13)2026

ӘОЖ 94(574): 314.7

1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОНЫС АУДАРУ ПРОЦЕСІ

Г.К. Халидуллин, М.Ж. Нызанов

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Қазақстан)

Аңдатпа. Мақалада 1920-1930 жылдардағы Қазақстанның қоныс аудару процесіндегі тарихи оқиғалар сипатталған. Зерттеуде қиын, әрі қатал кеңестік саясат барысында қара халықтың мәжбүрлі қоныс аударуына ерекше назар аударылды. Сол кездегі саяси қуғындау бай және шаруалар сияқты ауқатты топтардан мүлікті алып тастау, сондай-ақ орта және кедей шаруаларды қудалау шараларын жүргізді. Бұл шараларға жаппай ұжымдастыру, көшпелі халықты мәжбүрлеп қоныстандыру және астық пен ет жинау бойынша қатаң науқандар кірді. Бұл әрекеттер халық үшін нағыз апат болып, жаппай қоныс аудару процесін тудырды. Бай шаруа қожалықтары бірінші қирап, қуылды, кейін көші-қон толқыны ауыл тұрғындары мен бүкіл ауылдарды жайлады. Биліктің қатыгездігіне жауап ретінде шаруалар бүлік шығарды, бірақ олардың талаптары орындалмай аяусыз жанышталып, ұйымдастырушылары қудаланды. Шекаралас жерлер көптеген қазақтар үшін өмір үшін шарасыз күрес алаңына айналып, аштықтан құтылуға тырыскандар үшін соңғы үміт болды. Мақаланың мақсаты – 1920-1930 жылдардағы Қазақстандағы көші-қон процесін ғылыми тұрғыдан қарастыру. Осы тарихи дәуірдің қайғылы оқиғалары Қазақстанның түкпір-түкпіріне еніп, көші-қон мәселесінің түрлі сипатқа ие болуына негіз болды.

Материалдар мен зерттеу әдістері. 1920-1930 жылдардағы Қазақстаннан халықтың көші-қонын зерттеу осы құбылыстың себептері мен салдарын жан-жақты анықтауға бағытталған кешенді тарихи және ғылыми тәсілдерді қолдана отырып жүргізілді. Дереккөздерді Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағатының құжаттық материалдары (есептер, бұйрықтар, мәліметтер), 1926 және 1937 жылдардағы халық санағы деректері және куәгерлердің жазбалары мен ұрпақтарының жазбалары ұсынған ауызша тарих материалдары құрайды. Зерттеу дереккөздердің кең базасына және кешенді тәсілдерге сүйенді. Осы тақырып бойынша мұрағаттық құжаттарды талдау үшін мазмұнды талдау әдісі кеңінен қолданылды, бұл нақты зерттеу сұрақтары контекстінде тарихи деректерді егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік берді.

Тірек сөздер: қоныс аудару, көші-қон, шаруалар көтерілісі, ашаршылық, босқыншылық, жаппай көшу.

Сілтеме жасау үшін: Халидуллин Г.К., Нызанов М.Ж. 1920–1930 жылдардағы Қазақстандағы қоныс аудару процесі // MUSEUM.KZ. 2026. №1 (13), 62-70 бб. DOI 10.59103/muzkz.2026.13.07

ПРОЦЕСС ПЕРЕСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В 1920–1930-Х ГОДАХ

Г.К. Халидуллин, М.Ж. Нызанов

Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Казахстан)

Аннотация. В статье описываются исторические события процесса переселения в Казахстане в 1920-1930-х годах. Особое внимание уделяется принудительному переселению простого населения в условиях жесткой и беспощадной советской политики. Политические преследования того времени включали меры по конфискации имущества у богатых и состоятельных групп крестьян, а также репрессии среднего и бедного крестьянства. Эти меры включали массовую коллективизацию, принудительное переселение кочевого

населения и жесткие кампании по сбору зерна и мяса. Данные действия стали настоящей катастрофой для населения и вызвали процесс массового переселения. Сначала были разрушены и выселены зажиточные крестьянские хозяйства, а затем волна миграции прокатилась по сельской местности и целым деревням. В ответ на жестокость властей крестьяне восстали, но их требования не были удовлетворены, а их организаторы были жестоко преследовались. Приграничные районы стали для многих казахов местом отчаянной борьбы за выживание, последней надеждой для тех, кто пытался избежать голода. Цель статьи — рассмотреть с научной точки зрения переселенческий процесс в Казахстане в 1920-1930-х годах. Трагические события этой исторической эпохи затронули каждый уголок Казахстана и стали основой для многогранного характера миграционной проблемы.

Материалы и методы исследования. Изучение миграции населения из Казахстана в 1920-1930-х годах проводилось с использованием комплексных историко-научных методов, направленных на всестороннее выявление причин и последствий этого явления. Источниками послужили документальные материалы Центрального государственного архива Республики Казахстан (отчеты, приказы, информация), данные переписей населения 1926 и 1937 годов, а также материалы устной истории, представленные очевидцами и потомками. Исследование опиралось на широкую базу источников и комплексные методы. Для анализа архивных документов по данной теме широко использовался метод контент-анализа, что позволило детально изучить исторические данные в контексте конкретных исследовательских вопросов.

Ключевые слова: переселение, миграция, крестьянское восстание, голод, беженец, массовая миграция.

Для цитирования: Халидуллин Г.К., Нызанов М.Ж. Процесс переселения в Казахстане в 1920-х–1930-х годах // MUSEUM.KZ. 2026. №1 (13), с. 62-70. DOI 10.59103/muzkz.2026.13.07

THE PROCESS OF RESETTLEMENT IN KAZAKHSTAN IN THE 1920S–1930S

G.K. Khalidullin, M.Zh. Nyzanov

Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan)

Abstract. This article describes the historical events of the resettlement process in Kazakhstan in the 1920s and 1930s. Particular attention is paid to the forced resettlement of the common population under harsh and merciless Soviet policies. Political persecution at that time included measures to confiscate property from wealthy and affluent groups, such as peasants, as well as from middle-class and poor peasants. These measures included mass collectivization, the forced resettlement of nomadic people, and harsh crackdowns on grain and meat collection. These actions were a true catastrophe for the population and triggered a process of mass resettlement. First, prosperous peasant farms were destroyed and evicted, and then a wave of migration swept through the countryside and entire villages. In response to the brutality of the authorities, peasants revolted, but their demands were not met, and their organizers were brutally suppressed. Border regions became a place of desperate struggle for survival for many Kazakhs, the last hope for those trying to avoid starvation. The purpose of this article is to examine the migration process in Kazakhstan in the 1920s and 1930s from a scientific perspective. The tragic events of this historical era touched every corner of Kazakhstan and became the basis for the multifaceted nature of the migration problem.

Research materials and methods. The study of population migration from Kazakhstan in the 1920s and 1930s was conducted using comprehensive historical and scientific methods aimed at

a comprehensive identification of the causes and consequences of this phenomenon. The sources included documentary materials from the Central State Archives of the Republic of Kazakhstan (reports, orders, information), data from the 1926 and 1937 censuses, and oral history materials provided by eyewitnesses and descendants. The study relied on a broad source base and integrated methods. Content analysis was extensively used to analyze archival documents on this topic, allowing for a detailed examination of historical data in the context of specific research questions.

Keywords: resettlement, migration, peasant uprising, famine, refugee, mass migration.

For citation: Khalidullin G.K., Nyzanov M.Zh. The process of resettlement in Kazakhstan in the 1920s–1930s // MUSEUM.KZ. 2026. №1 (13), pp. 62-70. DOI 10.59103/muzkz.2026.13.07

Кіріспе. Қазақ қоғамы патриархалдық нормаларға, отбасылық қатынастарға, мінсіз құқықтық және әлеуметтік құрылымға негізделген өзінің дәстүрлі өмір салтын сақтауға тырысқанымен, Кеңес үкіметі іргелі ұжымдастыруды, экспроприацияны жүзеге асыру үшін әкімшілік қысым мен зорлық-зомбылықты қолданды және салық ауыртпалығын арттыру әдеттегі өмір сүру механизмін бұзып, дәстүрлі өмір салтының ежелгі негізін жойды.

1920-1930 жылдары Қазақстанда өткізілген ұжымдастыру қалыптасқан қоғамдық құрылымға елеулі соққы берді. Өндіріс пен егіншілік саласында жаңа тәртіп орната алмаған бай шаруалар мен шаруа қожалықтарының иелері таңдау алдында тұрды: Отанына бағыну немесе кету. Көбісі соңғысын таңдап, Қытайға, Моңғолияға және Түркияға қоныс аударған. Сонымен қатар, Қазақстанға халықтың жаңа топтары келді. Индустрияландыру саясаты аясында мұнда батыс аймақтардан немістер мен поляктар, сондай-ақ Қиыр Шығыстан келген корейлер қоныс аударды. Бұл қоныс аударушылар Түрксіб темір жолының құрылысын қоса алғанда, ірі құрылыс жобаларын жүзеге асыруда маңызды рөл атқарды және жаңа, көпұлтты әлеуметтік-мәдени ландшафттың қалыптасуына өз үлестерін қосты.

1920-1930 жылдардағы Кеңес өкіметінің мәжбүрлі ұжымдастыруға, көшпелі халықты қоныстандыруға, азық-түлікті тартып алуға және келіспеушілікті басуға бағытталған саясаты Қазақстан халқы үшін апатты салдарға әкеп соқтырды. Осы шаралардан туындаған жаппай ашаршылық миллиондаған адамдардың өмірін қиды, ал мыңдаған отбасылардың Қазақстаннан тыс жерлерге мәжбүрлі қоныс аударуы республика халқының этникалық тепе-теңдігіне орны толмас зиян келтірді.

Нәтижелерді талқылау. Қазақстанның көпұлтты сипаты ХХ ғасырдың күрделі тарихи процестерінің әсерінен қалыптасты. Әр түрлі халықтардың депортациясы, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы жаппай қоныс аудару және 1930-1950 жылдардағы ұйымдасқан иммиграция айтарлықтай әсер етті [Тлеубекова, 2009: 26]. Егер 1926 жылғы санақ деректері демографиялық көрініс туралы шектеулі түсінік берсе, онда көші-қон ағындарының статистикасы көбінесе нақтылауды қажет етеді. Соған қарамастан, бірқатар зерттеушілер Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында республикаға көптеген қоныс аударушылар келгенін, бұл этникалық мозаиканың қалыптасуының маңызды факторына айналғанын атап өтті. Бір мезгілде кері үдеріс болды: халықтың бір бөлігі Қазақстаннан кетуге мәжбүр болды, мысалы, 1931 жылы елден 5,5 мыңға жуық ауқатты шаруа қожалықтары қуылған кезде [Қожаханова, 2007: 43]. Осының салдарынан 1930 жылдардың басында қазақ қоғамы бұрын-соңды болмаған ашаршылықпен бетпе-бет келді. Мыңдаған ауылдар қаңырап бос қалды, ал халықтың едәуір бөлігі аман қалу үшін көрші республикаларға, Қытайға немесе Орта Азия аймақтарына көшуге мәжбүр болды. Бұл демографиялық апат қазақ халқының табиғи өсімін ондаған жылдарға тежеп, ұлттық құрамға орасан зор өзгеріс әкелді. Сонымен бірге Қазақстанға КСРО-ның әртүрлі аймақтарынан қоныс аударылған халықтар келе бастады, бұл республикадағы этникалық әртүрліліктің арта түсуіне ықпал етті [Мендикулова, 1997: 264].

Нәтижесінде қоныс аудару саясаты қазақ халқының дәстүрлі қоныстану аумағын тарылтып қана қоймай, әлеуметтік теңсіздікті күшейтті. Жергілікті тұрғындар мал

жайылымынан айырылып, өздерінің экономикалық дербестігінен ажырай бастады. Бұл жағдай этникалық топтар арасындағы қатынастарға кері әсер етіп, жергілікті халықтың мәдениеті мен тұрмыс-салтын сақтап қалуын қиындатты. Сонымен бірге жаңа қоныстанушыларға инфрақұрылым құру, тұрғын үй және жұмыс орындарын қамтамасыз ету мәселесі мемлекет үшін қосымша ауыртпалыққа айналды.

XX ғасырдың басында Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және этникалық шеңбері терең өзгерістерге ұшырады. Ресей мен Украинаның орталық аймақтарынан мыңдаған мигранттар жаңа аумақтарға, көбінесе құрғақ және құрғақ жерлерге қоныстанды. Өз фермаларын дамытуға мәжбүр болған олар қиын жағдайларға тап болды, ал байырғы тұрғындар өздерінің дәстүрлі жайылымдары мен құнарлы жерлерін біртіндеп жоғалтты. Бұл процестер қазақтардың табиғи өсімінің төмендеуіне және жаңадан келген халықтың үлесінің едәуір артуына әкелді.

Уақыт өте келе Қазақстан империяның көпұлтты провинциясының ерекшеліктеріне ие болды. Қалаларда әртүрлі этникалық топтардың – татарлардың, поляктардың, эстондықтардың, мордвиндердің, сондай-ақ ұйғырлар мен дүнгендердің үлесі айтарлықтай өсті. Жеделдетілген индустрияландыру, шағын өнеркәсіптің дамуы және теміржол желілерінің құрылысы қалалардың әкімшілік және сауда орталықтарына ғана емес, мәдени және өндірістік орталықтарға айналуына ықпал етті. Отаршылдық кезеңінде билік пен модернизацияның тірегіне айналған қалалар болды. Осы өзгерістер аясында негізгі мәселелердің бірі жер мәселесі болып қала берді. Оның шиеленісуі бірінші орыс революциясының барысына әсер еткен маңызды фактор болды, онда аграрлық мәселені шешу талабы күн тәртібінде басты орын алды.

Кеңес өкіметінің аграрлық саясатының негізгі мақсаттарының бірі негізінен жерсіз фермерлерді жерге орналастыру болды, бұл өз кезегінде Еуропа мен Ресейде ауыл шаруашылығының шамадан тыс көбеюімен шиеленісе түсті. Сонымен қатар, дүниежүзілік және одан кейінгі азаматтық соғыстар мен шетелдік араласулардың салдарынан бұрын өңделген көптеген егістіктер шығарылып, егістік алқаптардың үлкен аумақтары жарықтар мен шөгінділерге айналды. Егістік алқабы күрт қысқарды. Сонымен бірге, пайдаланылмаған ең бай жер қорларын игеру бойынша шаралар қабылданды. Фермерлерді бос жерлерге қоныстандыруды ұйымдастыру ұзақ уақыт бойы өз жағдайларын жақсартуға мүмкіндігі болмаған және қандай да бір жолмен бос жерлерді тартып алуға тырысқан фермерлердің қажеттіліктері мен талаптарын қанағаттандыруға бағытталған [Кабульдинов, 2014: 240].

Кеңестік кезеңде қоныс аудару саясатын дамыту халық шаруашылығын жаңғырту міндеттерімен және Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық трансформациясымен тығыз байланысты күрделі және көп қырлы процесс болды. Көші-қон ағындарын реттейтін заңнамалық нормаларды қалыптастыру, сондай-ақ қоныс аудару бойынша мамандандырылған институттар құру демографиялық өзгерістерді басқаруға жүйелі көзқарастың маңызды шарты болды. Жаңа аумақтарда қоныс аударушыларды бекіту құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар жұмыс күшінің көбеюін қамтамасыз ететін көші-қон процестерін ынталандыру құралы ретінде қарастырылған материалдық-тұрмыстық базаға ерекше мән берілді.

1930 жылдардан бастап халықты республикаға көшіру халық шаруашылығын дамытудың жалпы одақтық жоспарлары шеңберінде жүзеге асырылды, онда мигранттарды бөлу экономика салалары мен қоныстану бағыттары бойынша реттелді. Мақсатты бағыты мен ұйымдастырушылық сипатына байланысты КСРО-ға көші-қон негізінен еңбек сипатына ие болды, ал қоныс аударушыларды орналастырумен адам ресурстарын ұтымды пайдалануға мүдделі мемлекеттік құрылымдар мен ұлттық институттар айналысты.

Бұл ретте көші-қон және демографиялық процестерді есепке алу тиісті статистикалық базаны талап етті. 1920 жылдардың басындағы халық санағы демографиялық және кәсіби

сипатта болды және алғаш рет ана тілі туралы деректерді ғана емес, респонденттердің ұлттық байланысын да тіркеді. Алайда, саяси және әлеуметтік-экономикалық қиындықтарға байланысты халықты қамту шектеулі болды: 1920-1921 жылдардағы санақ бойынша республика тұрғындарының шамамен 72% - ы ғана тіркелген. Дегенмен, санақ нәтижелері халықтың жағдайын және оның әлеуметтік-экономикалық құрылымын талдау үшін маңызды ақпарат көзіне айналды.

Жалпы, Қазақстандағы Кеңес өкіметінің көші-қон саясаты екіжақты сипатта болды. Бір жағынан, ол экономиканы дамытуға және индустрияландыруды жеделдетуге бағытталған, ал екінші жағынан революцияға дейінгі кезеңде басталған отаршылдық саясатты жалғастыра отырып, республиканың Бүкілодақтық орталыққа тәуелділігін нығайтты.

1920 жылдардың бірінші жартысындағы көші-қон процестері Қазақстан халқының өсімін молайту динамикасына айтарлықтай әсер еткен жоқ. Бұл тұжырымды растау үшін салыстырмалы аумақтарда жүргізілген 1920 және 1926 жылдардағы санақ материалдарына жүгінген жөн. Бұл деректерді салыстырмалы талдау республика халқының құрылымындағы сандық және сапалық өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді [Стамшалов, 2022: 305].

1924 жылы Ұлттық-аумақтық межелеу нәтижесінде Орталық Азияда әкімшілік шекаралар қайта бөлінгенін ескеру қажет. Қазақ АССР құрамына Сырдария және Жетісу губерниялары, сондай-ақ Қарақалпақ автономиялық облысы енгізілді. Алайда, бұл аумақтар 1920 жылғы санақ кезінде республика құрамында болмаған. Осы себепті аталған аймақтардың тұрғындарын сипаттайтын статистикалық материалдарды екі санақты дұрыс салыстыру үшін пайдалану мүмкін емес және демографиялық талдау кезінде қосымша нақтылауды қажет етеді.

Осылайша, санақ нәтижелерін салыстыру осы кезеңнің көші-қон процестері шектеулі сипатта болғанын және Қазақстан халқының көбеюіне айтарлықтай әсер етпегенін көрсетеді, ал алынған сәйкессіздіктер негізінен әкімшілік-аумақтық өзгерістермен түсіндіріледі [Статистический сборник, 2000: 199].

Зерттеушілердің бағалауы бойынша, 1930-1933 жылдардағы ашаршылық кезеңінде Қазақстаннан сыртқы көші-қон ауқымы айтарлықтай сипатқа ие болды. Республикадан тыс жерлерге 200 мыңнан астам адам бара алды деп болжануда. Сонымен бірге, эмигранттардың санын дәл анықтау қиынға соғады, өйткені өткелдердің көпшілігі заңсыз, көбінесе жасырын жолдармен жүзеге асырылды, бұл олардың ресми тіркелу мүмкіндігін жоққа шығарды. Кеңестік статистика органдары қоныс аударудың бір бөлігін ғана тіркеді: ресми мәліметтер бойынша, Қазақстаннан Батыс Сібірге 50 мыңға жуық адам қоныс аударды. Алайда, қазіргі тарихшылар, атап айтқанда профессор З.Е. Кабульдинов нақты көрсеткіштер айтарлықтай жоғары болғанын және ресми мәліметтерден 18-20 есе асуы мүмкін екенін атап өтті. Архивтік деректер мен сараптамалық бағалаулар арасындағы бұл алшақтық аталған кезеңнің эмиграциялық процестерін зерттеудің күрделілігін көрсетеді және ұжымдастыру мен аштықтан туындаған демографиялық апаттың ауқымдылығын көрсетеді [Ражепаева, 2008: 173].

Эмиграцияның сандық бағалауларынан айырмашылығы, 1930 жылдардың басындағы көші-қон ағындарының бағыттары егжей-тегжейлі зерттелген. Зерттеушілер қазақ босқындарын қоныстандырудың негізгі өңірлері іргелес аумақтар – Қырғызстан, Орта Азияның басқа республикалары, Еділ, Оңтүстік Орал және Батыс Сібір болғанын атап өтті. Эмигранттардың ең маңызды топтары Шыңжаңға ағылды, онда ұйғыр, дүнген және Қытай тұрғындары арасында олар бастапқыда босқын мәртебесіне ие болды және әлеуметтік бейімделу қиындықтарына тап болды.

Біртіндеп жаңа қоныстану орындарында тұрақты қазақ диаспоралары қалыптаса бастады. Құлжа, Алтай және Үрімші аудандарында ұлттық мектептер, мешіттер мен мәдени

орталықтар ашылып, тілдің, дәстүрдің және діни өмірдің сақталуына ықпал етті. Осыған ұқсас процестер Моңғолияда да, Ауғанстанда да болды, онда эмигранттар қауымдастықтары рухани және мәдени бірлікті сақтауға тырысты. Шетелдік қазақтарды шоғырландыруда қоғам қайраткерлері, діни көшбасшылар мен ақындар маңызды рөл атқарды, олардың ықпалы Тарихи Отаннан тыс жерлерде ұлттық бірегейлікті сақтауға ықпал етті [Қазақстан Республикасы Президентінің архиві, 5049: 433].

1920-1930 жылдардағы қазақтардың тарихи эмиграциясы халықтың физикалық өмір сүруі және оның ұлттық бірегейлігін сақтау қажеттілігінен туындаған мәжбүрлі қадам болды. Отанынан кетуге мәжбүр болғандардың ұрпақтары бүгінде Қытайда, Моңғолияда, Түркияда, Иранда, Ауғанстанда және Еуропаның бірқатар елдерінде тұрады. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін шетелдік қазақ диаспорасы ерекше маңызға ие болды: мемлекеттік саясат «оралмандар» институты арқылы тарихи отанына оралу мүмкіндігін қамтамасыз етті. Бұл тұрғыда 1920-1930 жылдардағы эмиграциялық процестерді Қазақстанның қазіргі көші-қон саясатының тарихи негіздерінің бірі ретінде қарастырған жөн.

Бұл кезең ауқымды саяси, әлеуметтік, экономикалық және демографиялық күйзелістермен қатар жүрді. Салық жүйесін қатаңдату, мүлікті тәркілеу, депортациялау, қуғын-сүргін, шаруалар көтерілістері мен жойқын ашаршылық халықтың дағдарыстық жағдайын нашарлататын біртұтас тізбектің буынына айналды. Әлеуметтік шиеленістің өсу факторларының бірі жекелеген шаруашылықтарды, соның ішінде ауқатты отбасыларды бұрын шығарылған немесе қуғын-сүргінге ұшыраған шаруалардың орнына көшіру болды. Бұл ресурстар мен мүлікті қайта бөлу ауылдық қауымдастықтардағы қайшылықтарды күшейтіп, наразылық тудырды.

1929-1930 жылдарға жататын Қызылорда округі бойынша мұрағаттық құжат ерекше қызығушылық тудырады. Онда ауылдық округтерде бұрын Өзбекстанға қоныс аударған бұрынғы кулактар мен ауқатты шаруашылықтардың арасынан қоныс аударушылар пайда болғандығы атап өтіледі. Құжатта осындай отбасылардың егжей-тегжейлі тізімі келтірілген және деректерді уәкілетті органдарға бере отырып, қоныс аударушылардың нақты санын анықтау қажеттілігі көрсетілген. Аудандық партия комитеті мен аудандық атқару комитетіне тиісті шаралар қабылдауға және жиналған мәліметтерді бақылау үшін жіберуге бұйрық берілді [Қойгелдиев, 1993: 208].

1930 жылдардың басында Қазақстанда ауыл халқына салықтық қысым күшейе түсті, бұл партиялық-мемлекеттік органдардың көптеген мұрағаттық материалдарымен және өкімдерімен расталады. Сол кездегі құжаттарда «ауылдың қаржылық міндеттемелерін толық орындау, сондай-ақ үгіт-насихат және жаппай үгіт-насихат әдістерін белсенді қолдана отырып, күнтізбелік бір жыл ішінде бес жылдық жоспар бойынша берешекті өтеу» қажеттілігі нақты көрсетілген. Мұндай талаптар жалпы экономикалық тапшылық пен материалдық ресурстардың жетіспеушілігі жағдайында жүзеге асырылатын салық саясатының мәжбүрлі және директивалық сипатын көрсетті.

Дағдарыс жағдайында фискалдық шараларды қолдану репрессиялық сипатта болды. Астық пен ет жинау саясаты әкімшілік қысымның күшеюімен қатар жүрді, ол көбінесе жергілікті жерлерде озбырлыққа айналды. Замандастары комиссарлардың өз өкілеттіктерінен асып кетуі және Қазақстаннан кетіп, көрші республикаларға қоныс аударған отбасылардан міндеттемелерді өндіріп алу алдында да тоқтамай, кез келген бағамен салық жинауға ұмтылуы сирек емес екенін атап өтті. Бұл тәжірибе мемлекеттің мүдделері жергілікті халықтың мүмкіндіктері мен қажеттіліктерінен басым болған кездегі кеңестік аграрлық саясаттың жалпы бағытын көрсетті.

Бұл саясаттың салдары халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының күрт нашарлауы болды. Салықтық қысымның күшеюі ауыл тұрғындарының азық-түлік ресурстарының азаюына, әлеуметтік наразылықтың күшеюіне және эмиграциялық көңіл-

күйдің өсуіне әкелді. Бірқатар аймақтарда бүкіл отбасылар мен қауымдастықтардың Орта Азия, Сібір және Қытайдың шекаралас аумақтарына қашу жағдайлары тіркелді. Осылайша, сатып алу науқандары аясында қолданылатын фискалдық шаралар экономиканы нығайтуға ықпал етіп қана қоймай, керісінше дағдарыстық құбылыстарды ушықтырды.

Салық және сатып алу саясаты Кеңес өкіметінің индустрияландыру мен ұжымдастыру жөніндегі жалпы стратегиясымен тығыз байланысты болғанын атап өту маңызды. Қазақстан одақтық орталықтың қажеттіліктері үшін шикізат базасы ретінде қарастырылды, бұл республиканың аграрлық секторына қатаң көзқарасты объективті түрде алдын ала анықтады. Бес жылдық жоспарларды орындау бойынша қойылған міндеттер көбінесе әдейі асыра бағаланды, ал оларды іске асыру тетіктері тікелей әкімшілік қысымға дейін азайды [Асылбеков, Галиев, 1991: 332].

Бұл саясаттың әлеуметтік салдары апатты болды. Салық ауыртпалығының күшеюі және шаруалардан азық-түлікті жүйелі түрде алу аштық пен ресурстардың жетіспеушілігінен зардап шеккен халықтың онсыз да қиын жағдайын ұшықтырды. Тапшылық жағдайында мемлекеттік шаралар қуғын-сүргіннің қосымша түрі ретінде қабылданды, бұл билікке деген сенімге нұқсан келтірді және тұрақты наразылық атмосферасын қалыптастырды. Халықтың жаппай эмиграциясы, оның ішінде республикадан тыс мәжбүрлі көші-қон, шамадан тыс қысым мен әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықтың тікелей салдары болды.

Осылайша, 1930 жылдардың басындағы Қазақстандағы салық-фискалдық саясат экономикалық тетік ретінде ғана емес, ауыл халқына әкімшілік зорлық-зомбылық нысаны ретінде де қаралуы тиіс. Ол дағдарыс үдерістерін ушықтырып, елеулі демографиялық шығындарға алып келді және қазақтардың республикадан тыс жерлерге жаппай кетуінің себептерінің бірі болды. Тарихнамада бұл кезең Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық тарихындағы аса драмалық кезеңдердің бірі ретінде әділ сипатталады, онда шектен тыс фискалдық шаралар биліктің репрессиялық тәжірибесімен ұштастырылып, қоғам үшін деструктивті зардаптарға әкеп соқтырды.

Мұндай құжаттар сонымен қатар ет пен астықты жинау науқаны айтарлықтай әкімшілік қысыммен және көбінесе жергілікті жерлерде иілумен бірге жүретіндігін растайды. Замандастарының куәліктері мен мұрағаттық мәліметтерге сәйкес, уәкілетті органдар көрші республикаларға қоныс аударған халықтың бір бөлігінен де салық өндіріп алуға тырысты. Осылайша, Голощекиннің шаралары және жалпы жүргізіліп жатқан саясат жаппай эмиграцияға ықпал етіп қана қоймай, аймақтағы дағдарыстық құбылыстарды ушықтырды.

Қорытынды. Ашаршылық пен ұжымдастыру жылдарында қазақтардың Қазақстаннан тыс жерлерге қоныс аударуы халықтың тарихи жадының ажырамас бөлігі болып табылады. Сондықтан соңғы онжылдықтарда отандық тарихнамада осы мәселеге деген қызығушылықтың артуы байқалды. Зерттеу өрісінің кеңеюі мәжбүрлі көші-қонның ауқымы мен салдарына жаңа көзқараспен қарауға, сондай-ақ оның республикадан тыс жерлерде мәдени дамуға, әлеуметтік өзгерістерге және диаспоралық қауымдастықтардың қалыптасуына әсерін анықтауға мүмкіндік береді.

Бұл мәселенің жекелеген аспектілерін зерттеудегі белгілі бір жетістіктерге қарамастан, халық жадында «30-шы жылдардағы көшпенділердің көшуі» деп белгіленген трагедияны кешенді зерттеу әлі аяқталған жоқ. Қолданыстағы ғылыми еңбектер көбінесе эмиграциялық процестердің үзінді сипаттамасымен шектеледі және тарихи оқиғалардың тұтас көрінісін бермейді. Болашақтың ғылыми міндеті – сол драмалық жылдар туралы объективті, жан-жақты және саясаттандырылмаған идеяны жаңғырту.

Бұл ретте нәтиженің әлеуметтік-экономикалық және саяси себептерін ғана емес, сонымен қатар шетелдегі қазақ қауымдастықтарының этникалық ерекшелігін сақтауды қоса алғанда, мәдени салдарларды да ескеру маңызды. Толық талдау үшін зерттеушілер көптеген

дереккөздерге – мұрағаттық құжаттарға, демографиялық мәліметтерге, замандастарының естеліктеріне және пәнаралық тәсілдерге сүйенуі керек. Тек осындай жол ғана 1920-1930 жылдардағы қазақ халқының көші-қонын зерделеуді құнды тарихи сабаққа және сонымен бірге тоталитарлық саясаттың құрбандары туралы жадыны сақтауға қосқан елеулі үлеске айналдыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. Социально-демографические процессы в Казахстане (1917–1980). Алма-Ата, 1991. 332 с.

Қойгелдиев М. Тарих тағылымы не дейді? / М. Қойгелдиев, Т. Омарбеков. Алматы: Ана тілі, 1993. 208 б.

Қожаханова Қ.К. Қазақстанға жер аударылған халықтар және олардың Республиканың халық шаруашылығын қалпына келтіріп, дамытуға қосқан үлесі (1946-1960 жылдар) // Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2007. 43 б.

Кабульдинов З.Е. Казахский голодомор и особенности пребывания казахов-откочевников в Сибири (Начало 30-х годов XX века) / «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» / под. общей редакцией Е.Б. Сыдыкова. Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2014. 240 с.

Қазақстан Республикасы Президентінің архиві. Қ. 141. Т.1. іс. 5049. 433 п.

Мендикулова Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры: происхождение и развитие. Алматы: Ғылым, 1997. 264 б.

Национальный состав населения Республики Казахстан: Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан // Статистический сборник / под ред. А. Смаилова. Алматы, 2000. Т.1.199 с.

Ражепаева Ф.З. Татары Казахстана в 1970-1999 гг. историко-демографический аспект. дисс. на соискание ученой степени кандидат историч.наук. Караганда, 2008, 173 с.

Стамшалов Е. XX ғасырдың 20–30 жылдарындағы Қазақстанның оңтүстік-шығыс өңіріндегі қарулы босқыншылық көріністері // «Қазақстандағы 1930-шы жылдардағы жаппай ашаршылық және қазақтардың шектес аумақтарға мәжбүрлі қоныс аударуы: заманауи түсіну және ғылыми бағалау мәселелері» атты Халықаралық ғылымтәжірбелік конференция материалдары / Құраст. А.И. Құдайбергенова, Ө.И. Исенов. Алматы, 2022. 305 б.

Тлеубекова Г.Б. Жетісу қоныс аудару басқармасы қорының құжаттары XX ғасырдың басындағы жер мәселесі жөніндегі дерек көздері. т.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2009. 26 б.

REFERENCES

Asylbekov M.Kh., Galiev A.B. Socio-demographic processes in Kazakhstan (1917–1980). Alma-Ata, 1991. 332 p. (In Russian)

Koigeldiev M. Tarikh tagylymy not deydi? / M. Koigeldiev, T. Omarbekov. Almaty: Ana tili, 1993. 208 p. (In Kazakh)

Kozhakhanova K.K. Kazakhstan zher audarylgan halyktar zhane olardyn Republican halyk sharuashylygyn kalpyna keltirip, damytuga koskan ulesi (1946-1960 zhyldar) // Tarikh Gylymdarynyn candidates gylymi dæezhesin alu yshin dayyndalghan dissertation. Almaty, 2007. 43 p. (In Kazakh)

Kabuldinov Z.E. Kazahskij golodomor i osobennosti prebyvaniya kazahov-otkochevnikov v Sibiri (Nachalo 30-h godov XX veka) / «Golod 1930-h godov v Ukraine i Kazahstane: voprosy

istoriografii i podhody k issledovaniyu problemy (k 80-letiyu tragedii)» /pod. obshchej redakciej E.B. Sydykova. Astana: ENU im. L.N.Gumileva, 2014. 240 p. (In Russian)

Kazakhstan Republics Presidential archives. K. 141. T. 1. IS. 5049. 433 p. (In Russian)

Mendikulova G. M. Istoricheskie sud'by kazahskoj diaspori: proiskhozhdenie i razvitie. Almaty: Gylym, 1997. 264 p. (In Russian)

National composition of the population of the Republic of Kazakhstan: Results of the 1999 population census in the Republic of Kazakhstan // Statistical collection / ed. A. Smailova. Almaty, 2000. Vol. 1. 199 p. (In Russian)

Razhepaeva F.Z. Tatars of Kazakhstan in 1970-1999. historical and demographic aspect. Diss. For an academic degree, candidate of historical sciences. Karaganda, 2008. 173 p. (In Russian)

Stamshalov E. XX gasyrdyn 20–30 zhildaryndagy Kazakhstan ontustik-shygys onyirindegi karula bosqynshylyk korinisteri // «Kazakhstan dagi 1930-shy zhyldardagi zhappay asharyshylyk zhane kazakhtardyn shektes aumaktarga mǝzhburly qonys audury: zamanauı tusinu zhane gylymi bagalau maseleleri» atty Khalykaralyk gylymitazhırbelik conference materialdary / Kurast. A.I. Kudaibergenova, O.I. Isenov. Almaty, 2022 305 p. (In Kazakh)

Tleubekova G.B. Zhetisu konys audaru baskarmasy korynyn kuzhattary XX gasyrdyn basyndagi zher maselesi zhonindegi derek kozderi. t.g.k. gylymi daarezhesin alu ushin dayyndalghan dissertatiya aftoreferaty. Almaty, 2009. 26 p. (In Kazakh)

Авторлар туралы мәлімет: Халидуллин Гизатулла Каймолдаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор (050010, Алматы қ-сы, Достық п-сі 13, Қазақстан), Қазақстан Республикасының Қоғамдық ғылымдар академиясының толық мүшесі. E-mail: rector@abaiuniversity.edu.kz

Нызанов Майрамбай Жалгасбаевич – магистрант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (050010, Алматы қ-сы, Достық п-сі 13, Қазақстан). E-mail: nizanov.mairambai@gmail.com

Сведения об авторах: Халидуллин Гизатулла Каймолдаевич – доктор исторических наук, профессор (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13, Казахстан), действительный член Академии общественных наук Республики Казахстан. E-mail: rector@abaiuniversity.edu.kz

Нызанов Майрамбай Жалгасбаевич – магистрант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13, Казахстан). E-mail: nizanov.mairambai@gmail.com

Information about the authors: Gizatulla K. Khalidullin – Doctor of Historical Sciences, Professor (050010, Dostyk Avenue 13, Almaty, Kazakhstan), Full Member of the Academy of Social Sciences of the Republic of Kazakhstan. E-mail: rector@abaiuniversity.edu.kz

Nyzanov Zh. Mairambai – Master’s student, Abai Kazakh National Pedagogical University (050010, Dostyk Avenue 13, Almaty, Kazakhstan). E-mail: nizanov.mairambai@gmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 17.02.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 27.02.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 04.03.2026.